

Ungenützte Texte Zur Karrâmîya

Kerrâmiyye'ye Dair/Ait Kullanılmayan Metinler

Özcan TAŞCI^a

^aKelam ABD,
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Çanakkale, TÜRKİYE

Received: 04 Oct 2019
Accepted: 12 Oct 2019
Available online: 13 Dec 2019

Correspondence:
Özcan TAŞCI
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Kelam ABD, Çanakkale,
TÜRKİYE/TURKEY
ozccan12@hotmail.com

Alman Kelam Bilimci Prof. Dr. Josef Van Ess tarafından Heidelberg'de 1980 yılında yayınlanan “Ungenützte Texte Zur Karrâmîya” adlı Almanca eser, dizin dâhil 83 sayfadan ibarettir. Eserin başlığını “Kerrâmiyye'ye Dair/Ait Kullanılmayan Metinler” şeklinde tercüme etmek mümkündür.

Yazar çalışmasının giriş kısmında Muhammed b. Kerrâm (ö. 255/869) ve onun tarafından kurulan ekol hakkındaki kaynakların bilinenin aksine çok da az olmadığını dile getirmektedir.¹ Bu ekol hakkında İslâm'ın merkezinde (Bağdat ve Irak) daha ziyade kulaktan dolma bilgilerle haberdar olunmaktaydı. Oysa Abdülkahir el-Bağdadi'nin “el-Fark Beyne'l-Fırak” ve Şehristani'nin “el-Milel ve'n-Nihal” adlı eserlerinde yani birinci el kaynaklarda olduğu gibi diğer ikinci el kaynaklarda da Kerramiyye'nin ortaya çıktığı topraklarda birkaç yüzyıldır varlığını devam ettirdiğine dair haberler sunulmaktadır.

Buna göre bu ekol Batılı araştırmacıların nezdinde uzun süre diğer kelamî hareketlerin gölgesinde kaldıktan sonra son dönemlerde İran'ın manevi/kültür tarihinde ön plana çıkartılmaya başlandığı tespit edilmiştir. Bunda en önemli katkıyı Van Ess'e göre, muhakkak C. E. Bosworth'a borçluyuz. O, yıllar önce bir makalede (The Rise of the Karâmiyya in Khorasan, in: MW 50/1960/5 ff.) toplamış olduğu oldukça öneme haiz tarihsel dokümanları bir araya getirip zikredilen makaleyi EI'in ikinci baskısında yayınlamıştır.²

Ondan başka R.W. Buillet “The Patricians of Nishapur” (Cambridge, 1972) adlı kitabında Hâkim ibn Beyyi'nin “Târîhu Nişâbûr” adlı eserinde mevcut olan bazı kaynakları kullanmıştır. W. Madelung ise daha ziyade Mâturîdîliğe adadığı bir araştırmasında (Der Herausgeber von Mâturîdî's K. At-Tauhid, Beirut 1970) Kerramiyye'nin etkin olduğu çevreyi detaylı bir şekilde tanımlamıştır.³

¹ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmîya s. 7.

² Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmîya s. 7.

³ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmîya s. 7.

Van Ess, Batı'da Kerrâmiyye üzerine yapılan bu eserlerden sonra Arap Dünyasında bu ekol hakkında yapılan üç tane Yüksek Lisans çalışmasına dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki Kitabu't-Tevhid'i ilk olarak neşreden Huleyf'in Yüksek Lisans Tezidir. Tezin adı "Fahredden er-Râzî ve Mevkifuhû mine'l-Kerrâmiyye" başlığını taşımakta olup İskenderiye Üniversitesinde 1959 yılında yapılmıştır.

İkincisi Suheyr Muhammed Muhtar'a ait olup "et-Tecsm 'inde'l-Muslimîn, Mezhebu'l-Kerramiyye" başlığıyla Kahire'de 1971 yılında yapılmıştır. Üçüncüsü ise İngilizce olup A.M.A. el-Galli tarafından "The History and Doctrines of the Karrâmiyya Sect, With Special Reference to ar-Razi's Criticism" başlığı altında Edinburg'da 1970 yılında W.M. Watt danışmanlığında yapılmıştır.⁴

Van Ess, tüm bu çalışmalara karşın Kerramiyye hakkında birtakım bilinmeyen noktaların varlığını devam ettirdiğini, bu yüzden de onun hakkında detaylı ve derinlemesine malumata henüz sahip olmadığımızı belirtmektedir.⁵ O, derinlemesine sahip olmadığımız malumat dolayısıyla bu ekol hakkında tartışılan birkaç noktaya işaret etmektedir:

Bunlardan ilki Kerrâmiyye isminin doğru bir şekilde nasıl okunacağıdır. O bunu "a) Kerrâmiyye ya da Karâmiya?" şeklinde formüle etmiştir. Van Ess, Bosworth'un ilk olarak yazdığı makalesinde bu kelimeyi teşdidsiz bir şekilde (ohne Taşdid) kullandığını, oysa daha sonra yazdığı EI makalesine/maddesine atıfla Sem'ânî'nin ekolün kurucusunun ismini İbn Kerrâm şeklinde okuduğuna atıf yapmıştır.⁶

Bununla beraber Bosworth, Van Ess'e göre, Kerrâm ya da Kirâm şeklinde okumak için yeterli kanıtlar olduğunu dile getirdiğini belirtmektedir. Van Ess onun bu iddiasında Subkî'nin Tabakâtu's-Şâfiyye" adlı eserinde Ebu'l-Feth el-Bustî'den zikrettiği bir şiirine dayandığını düşünmektedir. Orada vezin gereği kelimenin şeddesiz (mit tahfif)okunması gerekir⁷

Van Ess Massignon'un Kerrâmiyye ekolü içerisinde kelimeyin Kerrâm şeklinde okunuşuna kimse'nin yanaşmadığına dikkat çektiğini söylemektedir. Bu tür okunuş tarzı Zehebî'nin verdiği bilgiye göre, özellikle Kerramiyye'ye mensup kalamcı Muhammed b. Heysem⁸ tarafından reddedilmiştir. Zehebîher ne kadar bunun nedenini zikretmese de bizim birtakım tahminlerde bulunmamıza yol açmıştır. Buna göre Kerrâm, üzüm bağı (Weinberg) demek olan *Keram* ile bağlantılıdır. Sem'ani, İbn Kerrâm'ın babasının "üzüm bağlarını koruyan birisi" olduğunu dile getirmektedir. Van Ess, bunun zühd yönüyle ön plana çıkan birisiyle pek uyuşmadığı, bu yüzden de Muhammed b. Heysem'in bu kelimeyi şerefli anlamına gelen *kerame* ile irtibatlandırmak istediğini söylemektedir.⁹

Yazar bu konuyu tartıştıktan sonra en sonunda kelimenin teşdidi okunuş şeklinin tercih edilmesinin daha doğru bir yaklaşım tarzı olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰

Van Ess, Kerramiyye hakkında ikinci olarak İbn Kerram'ın kendisine ait olan orijinal eserleri hakkında tartışmanın olduğunu ortaya koymaktadır (b. Originalschriften des Ibn Karrâm).¹¹ O, ekolün uzun süre varlığını devam ettirdiğinden şüphe etmediğimize göre, ekolün öğretisinin de gelişim aşamalarının olduğunu kabul etmemiz gerektiğini dile getirmektedir. Kaynaklar da buna işaret etmektedir. Bununla beraber Van Ess, bu konuda kesin bir karara varmanın doğru bir yaklaşım olmadığını belirtmektedir. Zi-

⁴ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 7-8.

⁵ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 8.

⁶ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 8.

⁷ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 8.

⁸ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 9.

⁹ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 9.

¹⁰ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 11.

¹¹ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 11.

ra fırka yazarları, ekol gelişimini tamandıktan sonra haberler aktarmaya başlamışlardır. Bu noktada İbn Kerram'ın orijinal eserleri oldukça değerlidir. Bu ana kadar onun özellikle *Kitâbu'l-Âdâb u'l-Cebr'e* atıf yapmışlardır. Abdülkahir el-Bağdadî (ö. 429/1037) belli ki bu esere sahip olup kitabı *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ın üç yerinde onu zikretmiştir. Ne yazık ki Bağdadî'den sonraki yazarlar, onun tarafından aktarılan haberlere ilaveler yapmamışlardır. Ebu Muzaffer el-İsferâinî (ö. 471/1078), Hâkim el-Cüşemî (ö. 494/1101), Şehristanî (ö. 548/1153) ve Sem'ânî (ö. 562/1166) gibi yazarlar daha önce Bağdadi tarafından aktarılan haberleri tekrarlamışlardır. Bu da onların İbn Kerram'ın eserlerine dair haberleri ondan iktibas aldıklarına dair bir izlenim oluşmuştur.¹²

Van Ess, İbn Kerram'ın *Kitâbu't-Tevhid* adlı eserinin ise sadece Hâkim el-Cüşemi tarafından bir yerde zikredildiğinden bahsetmektedir. Ancak bu zikretmede İbn Kerram'ın aşırı teşbihçi görüşleri ön plana çıkartılmıştır.¹³

Yazar İbn Kerram'ın diğer bir eserinden bahsetmektedir. Bu da teşbihçi görüşlerin söz konusu edilmediği buna karşın daha ziyade İbn Kerram'ın fıkıhla ilgili düşüncelerinin yer aldığı ve onun *Kitâbu's-Sırr* adlı eserine dayanan *Kitâbu'l-Âdâb u'l-Cebr'dir*. *Kitâbu's-Sırr* hicrî 6. (miladî 12.) yüzyılın ilk yarısına ait yazarlardan İbnü'd-Dâî'nin *Tabsiratu'l-'Avâm fi Makâlâti'l-Ânâm* adlı eserinde muhafaza edilegelmiştir.¹⁴

Van Ess'e göre *Kitâbu's-Sırr*, *Kitâbu'l-Âdâb u'l-Cebr*'den alışıktığımız üzere Sünnî düşünceye nazaran oldukça aşırı görüşlere sahip olup daha ziyade Tanrı tasavvurunu (Gottesbild), İlâhî Hikmet bağlamında ele almaktadır. İbn Kerram da zaten "Bu kitaba sadece temiz olanlar dokunsun" uyarısında bulunarak bunun farkında olduğunu belirtmektedir (krş. *Tabsiratu'l-'Avâm...*, s. 65).¹⁵ Yazar daha sonra *Kitâbu'l-Âdâb u'l-Cebr* adlı eserin içeriği hakkında bilgiler sunmaktadır (ss. 13-19).

Van Ess, üçüncü olarak Zeydî Hâkim el-Cüşemî'nin Kerrâmiyye fırkası hakkındaki verdiği bilgileri ele alıp tahlil ve analizler yapmaktadır (c. Der Häresiographische Bericht des Hâkim al-Ğuşamî).¹⁶

Yazar, Hâkim el-Cüşemî'nin (ö. 494/1101) İslâm kelamı, özellikle de Mu'tezile hakkında "Şerhu Uyûni'l-Mesâ'il" adlı eserinde dikkat çeken haberler muhafaza edip aktardığını bildirmektedir. Ancak aynı eserde Kerramiyye hakkında verdiği bilgilerle alakalı bölüm nispeten geri planda kalmaktadır. Buradaki bilgiler büyük ihtimalle birçok kaynaktan toplanmış olup tekrarlar yapılmıştır. Bununla beraber eserde Kerramiyye ekolünün özellikle geneojisi (genealogie) gibi yeni düşüncelere yer verildiği tespit edilmektedir. Van Ess, eserin önemli olmasının yanı sıra, Arap editörlerinin de Mu'tezile'ye ilgisine rağmen henüz neşredilmediğini belirtmektedir.¹⁷ Yazar eser hakkındaki analizlerine kitabının ilerleyen sayfalarında devam etmektedir (ss. 19-30).

Van Ess, dördüncü olarak İbn Kerram'ın hayat hikâyesine ilişkin diğer materyaller hakkındaki analizlere değinmektedir. Bu noktada Ömer es-Semerkandî'nin "Kitabu'r-Revnaku'l-Kulûb" adlı eseri öne çıkmaktadır. (d. Weitere Materialien zur Biographie des Ibn Karram. Das K. Raunaq al-qulûb des 'Umar as-Samarqandî).¹⁸

¹² Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 11.

¹³ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 12.

¹⁴ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 12.

¹⁵ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 12.

¹⁶ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 19.

¹⁷ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 19.

¹⁸ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 30.

Yazar, ekol kurucusu İbn Kerram'ın hayatına ilişkin biyografik eserler hakkında, daha ziyade Massignon ve Bosworth tarafından bilgiler sunulduğunu belirttikten sonra, Massignon'un İbn Kerram hakkında birtakım yeni şeyler öğrendiğimiz bir esere işaret ettiğini dile getirmektedir. Bu da Ebu Hafs Ömer b. el-Hüseyn en-Nisâbüri es-Semerkandî'nin *Kitabu'r-Revniku'l-Kulûb adlı* eseridir. Eser yazarın verdiği bilgilere göre iki yazma nüsha halinde Bibliotheque Nationale'de mevcuttur (Ms. Ar. 6674 ve 4929).¹⁹

Van Ess, eserin yazarının bizzat Kerrami olduğunu, zira İbn Kerram'ın eserde oldukça olumlu bir tarzda sunulduğunu belirtmektedir. Yazar, eserin müellifinin öyle ki İbn Kerram'ın herkes tarafından zahid birisi olarak tanımlandığını ileri sürdüğünü tespit etmektedir: İmam ez-Zâhid Ebu Abdullah ya da ez-Zâhid Muhammed b. Kerram, bu tanımlamalardan olup İbn Kerram'ın tevekkül anlayışı merkezî bir noktaya yerleştirilmiştir.²⁰ Van Ess daha sonra eserin yazma nüshaları hakkındaki analizlerine ileriki sayfalarda devam etmektedir (ss. 31-41).

Yazar, bir sonraki adımda Britisch Muesum'da mevcut olan ve henüz kendi zamanında katalog çalışmalarının yapılmadığı Kerramiyye üzerine yazılan yazma eser hakkındaki tahlillerine geçmektedir (e. Die Handschrift Britisch Museum Or. 8049).²¹ O, bu eserin mahiyeti ve içeriği hakkında detaylı analizler yapmaktadır (ss. 41-55).

Van Ess, bir sonraki aşamada Kerramiyye ile alakalı olarak Ebû Mutî' Mekhûl en-Neseî hakkında tartışmaya geçmektedir (f. Abû Mutî' Makhûl an-Nasafi). Bu bağlamda yazar Mekhûl en-Neseî'nin bil-hassa Hs. Oxford, Bodleiana Or. 421 (=Pococke 271)'de bulunan ve günümüzde matbû halde neşredilen el yazması halde bulunan "er-Reddu alâ Ehli'l-Bid'a ve'l-Ehvâ" adlı eserinin önem arz ettiğini belirtmektedir.²²

Bu noktada Massignon ve Brockelmann tarafından onun hakkında yapılan tahlilleri sunmaya çalışılmaktadır. Yazar, tarafından bu tahliller sunulurken Ebu'l-Muîn en-Neseî ile Mekhûl en-Neseî arasındaki akrabalık ilişkisine dikkat çekilmektedir.²³ Van Ess'e göre Mekhûl en-Neseî hakkında Tabakat eserlerinden çok fazla malumata sahip değiliz. Bunun sonucu olarak ta onun nesebi/soyu da bizim için kapalı durumdadır.²⁴

Yazar, bir sonraki adımda Kerramiyye'ye mensup bir mütekellim olarak sunulan Muhammed b. Heysem ve onun etkilemiş olduğu çevre mevzu bahis edilmektedir (g. Der Kreis um Muhammada b. al-Haisam).²⁵ Van Ess'e göre sonraki dönemde oldukça saygı duyulan ve görüşleri ekol içerisinde tesirli olanların başında Muhammed b. el-Heysem gelmektedir.²⁶ Hâkim el-Cüşemî ve İbn Ebi'l-Hadîd (ö. 655/1257 ya da 656/1258) Muhammed b. el-Heysem'i "Kerramiyye'nin Kelamcısı" olarak vasıflandırmışlardır. Şehrîstânî de onun ekolün güncelliğini kaybetmiş eski öğretisini önemli hususlarda nasıl yenilediğini ortaya koymuştur.²⁷

¹⁹ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 30.

²⁰ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 31.

²¹ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 41.

²² Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 55.

²³ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 56.

²⁴ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 57.

²⁵ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 60.

²⁶ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 60.

²⁷ Josef Van Ess, Ungenützte Texte Zur Karrâmiya s. 61.

Yazara göre bazılarının ise Muhammed b. el-Heysem'in Kerramiliğine şüphesiz yaklaştıklarını belirtmektedir. Onların bu bağlamda en temel referansları, onun ilk dönem Kerramiyye ekolünün teşbihçi görüşlerini benimsememiş olmasıdır.²⁸

Van Ess bundan sonra Muhammed b. el-Heysem'in soyu, doğduğu yer ve ölüm tarihi hakkındaki tartışmalara yer vermektedir. Onun ya 467/1075 ya da 409/1019 (ss. 61-65) ve 467/1075 ya da 409/1019 tarihlerinde öldüğünü söyleyenlerin olduğunu dile getirmektedir.²⁹ O, bir sonraki aşamada da İbn Heysem'in sonraki nesillerde Eş'arî kelamcısı İbn Fûrek (ö. 406/1015) ile yaptığı tartışmalarıyla bilindiğini dile getirmektedir.³⁰ Van Ess, daha sonra uzun süre devam eden bir ekol olarak tanıttığı Heysemiyye'ye mensup olan bazı şahıslar hakkında malumat vermektedir (ss. 68-74).

Van Ess daha sonra Kerramiyye aleyhine yazılan reddiyeler üzerinde durmaktadır (h. Widerlegungen, ss. 74-81). Ona göre bu bağlamda belki de ilk reddiye, İbn Kerram'ın yaşadığı dönemde yazılmış olup İmâmiyye kelamcısına ait olan "Kitâbu'r-Redd alâ İbn Kerrâm" başlığını taşımaktadır. "er-Reddu ale'l-Kerrâmiyye" ise Hanefî bir yazara ait olup onu Ebu'l-Muin en-Nesefî kullanmıştır.³¹ Kitabu's-Sevadi'l-A'zam da yazara göre, yine Hanefî bir müellif olan Hakîm es-Semerkindî'ye ait olup Kerramiyye aleyhine yazılmış bir eser olarak ön plana çıkmaktadır.³²

Yazar, eserinde daha sonra Kerramiyye aleyhine yazılan diğer eserler hakkında bilgiler sunmaktadır.³³

²⁸ Josef Van Ess, Ugenützte Texte Zur Karrâmiya s. 61.

²⁹ Josef Van Ess, Ugenützte Texte Zur Karrâmiya s. 61.

³⁰ Josef Van Ess, Ugenützte Texte Zur Karrâmiya s. 66-67.

³¹ Josef Van Ess, Ugenützte Texte Zur Karrâmiya s. 75.

³² Josef Van Ess, Ugenützte Texte Zur Karrâmiya s. 75.

³³ Josef Van Ess, Ugenützte Texte Zur Karrâmiya s. 76-81.